

KULTURA SRCA, KULTURA UMA RADIĆEVO SHVAĆANJE I DEFINICIJE KULTURE¹

JELKA VINCE-PALLUA

Zavod za etnologiju
Filozofski fakultet Zagreb
10000 Zagreb, Ivana Lučića 3

UDK: 39-05 Radić, A.

Prethodno priopćenje
Primljeno: 29. 04. 1999.
Prihvaćeno: 19. 10. 1999.

Na temelju pojma kulture kako ga je shvaćao i odredio Antun Radić, uklopljena u europska teorijska strujanja, želi se ukazati na Radićevo neprocjenjivo doprinos oblikovanju etnološke teorije. U članku se analiziraju Radićeve definicije kulture te razni njezini atributi, no usporedno se pokušavaju prozrijeti Radićeva dostignuća i novi dometi u kontekstu europskih teorijskih strujanja. Na temelju analize konkretnih primjera autorica pronalazi dalekosežnost Radićevih pogleda: 1) neuklapanje u tada priznatu koncepciju jednosmjernog evolucionizma i 2) elemente kulturnog relativizma. U Radićevu isticanju jednakovrijednosti kulture prostoga naroda (kulture srca, kako je seljačku kulturu nazvao Radić) i u njegovu dovodenju u pitanje etnocentriističkih pogleda o apsolutnoj vrijednosti europske kulture (kulture uma, gradske (tuđe) kulture gospode, civilizacije) autorica pronalazi jasne zamečke kasnije u etnološkoj teoriji toliko proširenog i prihvaćenog pojma kulturnog relativizma, te smatra da Radićevu teorijsku originalnost, neopterećenost pa i naprednost treba djelomično pripisati upravo činjenici što kao filolog i znanstvenik, koji se samo kraće vrijeme bavio etnologijom, nije bio sputan utjecajem službenih, tada uvažanih vladajućih teorija. Kroz čitav se članak ukazuje na isprepletenost Radićevih političkih stremljenja i bavljenja etnologijom, koja su dala povoda i prostora njegovu shvaćanju kulture.

Ključne riječi: etnologija / kulturni relativizam / Antun Radić

Treba li se rezignirano složiti s Weissovom mišlju da nema mnogo smisla teorijski razglabati o prirodi kulture kad *all theoretical concern with the nature of culture is futile because the last thing to be discovered in any science is what the science is really about* (Weiss, 1973)? Kad bi odgovor na postavljeno pitanje bio potvrđan, ne bismo ovdje ni govorili o označenoj temi, a sreća da je i Radić bio drukčije mislio i da je kulturu pokušao pobliže odrediti.

¹ Tekst je u ovome istome, nepromijenjenome obliku bio predan HAZU za objavljivanje neposredno nakon Skupa *Život i djelo Antuna i Stjepana Radića* (Zagreb, 4. - 6. listopada 1993.) za zbornik radova s toga skupa, dotično za tematski blok koji je trebao biti ukoričen u posebnome Zborniku o Antunu Radiću. Skup je održan u Zagrebu, Trebarjevu i Sisku povodom 120. obljetnice smrti Stjepana Radića i 125. obljetnice rođenja Antuna Radića. Nažalost, iz niza tehničko-organizacijskih okolnosti, HAZU nije uspio tiskati zbornik, pa su u međuvremenu neki radovi o braći Radić objavljeni zasebno u nekoliko časopisa (primjerice, o Antunu Radiću i etnologiji: J. Čapo Žmegač i D. Rihtman-Auguštin u *Narodnoj umjetnosti* 34, broj 2, Zagreb, 1997.).

Da se o kulturi odista mnogo govorilo i pisalo, potvrđuje upravo nepregledan broj određenja pojma kulture. U djelu *Culture, a Critical Review of Concepts and Definitions* (New York, 1963) A. Kroeber i C. Kluckhohn su pronašli 257 različitih definicija kulture, što samo po sebi govori o različitim shvaćanjima kulture, a time i o putovima povijesti same etnologije.

Da podsjetimo, kulturu je kao znanstveni pojam utemeljio tek potkraj 18. stoljeća Lord Henry Kames (*Aufbau des Verstandes*, 1774), u širu je uporabu ušla nakon što je Adelung 1782. u Njemačkoj tiskao *Povijest kulture*, a kao etnološki pojam prvi ga je 1843. upotrijebio Gustav Klemm u djelu *Allgemeine Kultur und Menschheit*. Za etnologiju se, međutim, smatra mnogo važnijim E. B. Tylor, koji je uveo definiciju kulture u etnologiju i prvi je put znanstveno odredio. Ovom prigodom bit će govora o Radiću i njegovu shvaćanju i definicijama kulture.

Poznato je da je Radić etnologiji posvetio tek kojih četiri do pet godina svojega života i da njegovo zanimanje za *narodoznanstvo* nije poteklo isključivo iz znanstvenih nego iz ideološko-mobilizatorskih pobuda, iz zalaganja za pomirbom naroda i gospode, za premošćivanjem jaza i sukoba između seljačke i gradske kulture.

Radić je etnologiji namijenio zadaću. Ona mora *doći do općenitih zakona po kojima narod živi i misli... i naći uzroke tim zakonima* (Radić, 1897:11) - šire shvaćeno, doći do istine koja je *sama po sebi tako hladna da čovjek u njoj ne može uživati* i onda se njome *služiti u životu* (Radić, 1897:12). Njegov je konačni cilj probuditi i prosvjetliti seljaka, dati mu svijest o vrijednosti seljačke kulture i konačno učiniti seljaka političkim subjektom. I Radićevo shvaćanje kulture izrazito je, razumljivo, pod utjecajem tih i takvih pragmatičkih pobuda.

Razliku između naroda i gradskih ljudi, gospode, koja nije osnovana ni na znanju, ni na bogatstvu ni na zanimanju vidio je upravo u kulturi, dotično u tuđoj kulturi gospode. Prva, kultura srca, *narodna je kultura. U tu granu kulture spada način života, običaji, društveno uređenje, poezija. U toj grani kulture naš narod ne treba uzora, jer što je naš narod na tom polju stvorio vriedi barem toliko koliko i ona kultura kojom nas u školama zatrpavaju* (Radić, 1938:16-17).² Druga, kultura uma nije *izključivo osebnost kojega naroda nego je tekovina čovječanstva* (Radić, 1938:17). Radić je ovdje već na putu da pojam *kultura uma*, kako će to kasnije i učiniti, zamijeni civilizacijom. Težio je kulturu naroda uskladiti s kulturom uma, s tekovinama civilizacije *koja je, kako je poznato, ne samo nešto sasvim drugo, nego kultura, nego može biti, a često i jest, kulturi baš protivna te ju i uništuje* (Radić, 1938:171). Radić raspravlja o grčko-rimskoj, a zatim kršćanskoj kulturi koja se širila iz gradova u kojima su uglavnom tuđinci i zaključuje da je *širiti civilizaciju značilo širiti gradske i tuđinske običaje, a izkorjenjivati domaću i narodnu kulturu* (Radić, 1937:71) te da *civilizacija uništava kulturu jer kulture nema bez doma, bez roda, bez poštovanja ili kulta onoga što su nam stariji ostavili* (Radić, 1937:73). U toj tako eksplicitno izrečenoj opreci između kulture

² Radić u svojoj *Osnovi* (1897:1, 6) koristi upravo naziv *druga kultura i tuđa kultura*. Valja reći da je Radić pojam druga, tuđa kultura preuzeo od povjesničara J. Micheleta.

i civilizacije uočavamo u Radića usmjerenost prema tradiciji koju je s toliko poleta želio obuhvatiti u pokrenutom *Zborniku za narodni život i običaje*, ističući je kao osnovno obilježje kulture. Tradiciju kao važan atribut kulture možemo uočiti i u Radićevoj definiciji kulture: ... *U životu koji je sam po sebi vječna mijena, baš ono i samo ono zovemo kulturom, što dobije odredjenu i stalnu njeku formu... Forma naime ili stil nije ništa drugo, nego onaj momenat, kad čovjeka koja misao, ili čin, ili djelo dobije onaj izraz, koji čovjeka potpuno zadovoljava, tako da ga nastoji upravo u toj formi ponoviti, jer vidi, da je smisao, čin ili djelo savršeno izraženo. Tako forma i stil stvara kulturnu tradiciju* (Sabrana djela XVI:150).

U toj je definiciji naglašena receptivna sposobnost kulture, tradicija kao njezino pasivno i statičko obilježje. S druge pak strane, Radić je itekako bio svjestan da je kultura živ organizam koji karakterizira dinamika *tvorevina uma* koje *imadu svoj razvoj, evoluciju* i koje *nisu kao neka vječna, nadnaravna bića s vječnim i nepromjenjivim svojstvima, već i one postaju, razvijaju se, mienjaju se i propadaju* (Radić, 1938:33). Dinamičnost ne možemo zanemariti i dalje u dvjema međusobno sličnim Radićevim definicijama kulture: *Sve što je čovjek ikada i igdje smislio i uradio da si život olakša, poboljša i uljepša te što god je čovjek ikad igdje učinio i stvorio, da mu život bude lakši i ljepši, zove se to kulturni čin, kulturno djelo, a sve skupa, što je više ljudi u tu svrhu učinilo, ili što je jedan narod u tu svrhu načinio naime da mu bude bolje i ljepše, to se zove kultura* (Radić, 1937:65).

Gomilanje glagola (smisliti, uraditi, učiniti, stvoriti, poboljšati, olakšati, uljepšati) u ovim definicijama pokazuje da je za Radića kultura živa, promjenljiva, dinamična tvorevina — rad, stvaranje, smišljanje, drugim riječima djelatnost za dobrobit i napredak čovječanstva. Istaknuti glagoli poboljšati, olakšati i uljepšati pokrivaju u tom određenju društvenu, gospodarsku, umjetničku te duhovnu sferu života. U posljednjoj definiciji Radić je uočio da je djelatnost pojedinca tek kulturni čin, kulturno djelo i ne može se poistovjetiti s djelatnošću više ljudi, naroda koji stvara kulturu.

Želja mi je istaknuti da je Radić u svojim definicijama kulturu prikazao kao sveobuhvatan, širok pojam: *SVE što je čovjek IKADA i IGDJE ..., ŠTOGOD je čovjek..., SVE SKUPA što je više ljudi u tu svrhu učinilo...* ne eksplicirajući u samim definicijama što bi ona sve obuhvaćala. Ipak, do preciznijega određenja, do kulturnih sastavina koje kultura objedinjuje, moguće je doći tek ako se uoče i sagledaju raštrkane misli pronađene u brojnim Radićevim raspravama. Tako kultura za njega uključuje:

- narodni život i mišljenje, narodnu kulturu (Radić, 1897:15);
- samonikli domaći plod života i njegova razvoja (Radić, 1938:170);
- veselje i tugu seljačkog života;
- društveni život, književnost i umjetnost (Radić, 1938:150);
- način života, običaje, društveno uređenje, poeziju (Radić, 1938:17);
- život, način života (Radić, 1897:1);
- običaje, vjerovanja, znanje (Radić, 1897: 4).

Naziv kultura ekvivalent je ovdje Radićevoj kulturi srca, kulturi naroda, seljačkoj kulturi. Kultura uma, civilizacija, Radića ne zaokuplja jer ona *nije isključivo osebnost kojega naroda*, ovdje hrvatskoga naroda koji njega zanima, nego je *tekovina čovječanstva* (Radić, 1938:17).

Zanimljivo je i potrebno Radićevo gledanje na kulturu staviti u kontekst njegova doba. Kao prvo, upravo zbog Radićevih pogleda na kulturu mnogi su ga njegovi suvremenici napadali što se uopće usudio tradicije seoskog puka nazvati kulturom. On je, međutim, stalno naglašavao da *naš narod ima svoju kulturu i da ona vrijedi barem toliko koliko i ona druga, te da joj treba odrediti mjesto uz druge a ne pod drugima* (Radić, 1897:13).³

U takvim Radićevim pogledima, čini mi se, mogli bismo nazrijeti klice kasnije u etnološkoj teoriji toliko proširenog i prihvaćenog pojma *kulturnog relativizma*. Čini mi se da je Radić instinktivno osjećao da nema više ili niže, bolje ili lošije, manje ili više vrijedne kulture. Premda Radić nije upotrijebio izraz kulturni relativizam, on ga je, smatram, suprotnim pojmom neizravno uključio u svoja teorijska razmišljanja, dovodeći u pitanje etnocentrističke poglede o, kako se izrazio, *apsolutnoj vrijednosti evropske kulture... koju se nitko nije usudio dirnuti* (Radić, 1897:9). Takav Radićev stav o europskoj kulturi u skladu je s onim njegova suvremenika Adolfa Bastiana, koji je također smatrao da europska kultura razara okolne stare kulture koje treba, kao što je to i Radić upravo misionarski isticao, terenskim radom spasiti. Pa i Radićeve ideje u već spomenutoj definiciji kulture o razlici između kulturnog čina i kulture kao proizvodima pojedinca ili pak naroda asociraju nas na razliku između Bastianove koncepcije o elementarnoj i narodnoj misli, kako je to u svome magistarskome radu o Radiću primijetio V. Belaj (Belaj, 1965). Naprednost Radićevih pogleda, upravo u skladu s kulturnim relativizmom, potvrdit će i njegovo neuklapanje u tada priznatu koncepciju jednolinijskog evolucionizma, klasičnu formulaciju 19. stoljeća. Radić je, naprotiv, uočio zamršene crte kretanja kulture, gdje su *duševne tvorevine... ovdje, u ovakvim životnim prilikama ovakve, - ondje, u drugim prilikama drugačije, - a možda ih i nema* (Radić, 1938:33) te da *materijalne prilike znatno djeluju na kulturu* (Radić, 1938:149). Radićevo neprestano stavljanje pod navodne znakove pojma *prosti narod* govori o tome da on kategorički odbija ideju o postojanju prostijeg, nižeg, manje vrijednog naroda, pokazujući time da termin prost, primitivan ne želi prihvatiti i shvatiti onako kako su to činili evolucionisti tj. kao vrijednosni sud o stupnju inferiornosti ili superiornosti neke kulture.

Upravo je to ključno mjesto gdje su evolucionisti pogriješili, klopka u koju Radić nije upao ne postavljajući si pitanje jesu li vrijednosni sud i prosudba krivi ili ispravni jer je znao da su polazište i temelj prosudbe krivi.

³ *Kažu i naši, da mi svoje kulture nemamo. Imadu donjekar i pravo: nemamo je, jer nismo svjesni da ju imamo* (Radić, 1936:98). I ovdje je izražen na početku istaknut Radićev prosvjetiteljsko-mobilizatorski cilj — probuditi svijest o vrijednosti seljačke kulture.

Čini mi se da je upravo ovdje Radić bio na pravome putu ne dopustivši da se, uspoređujući proizvoljno prema unaprijed stvorenim kulturnim standardima, uopće dovodi u pitanje postojanje jednakovrijedne kulture *prostoga naroda*. Radić ne samo da je bio na pravom putu nego i ispred svojega vremena možda upravo zato što kao filolog i znanstvenik koji se samo kraće vrijeme bavio etnologijom, nije bio sputan utjecajem službenih, tada uvažениh vladajućih teorija. Čini mi se da je presudan činitelj koji je Radića doveo ne samo do teorijskih opredjeljenja nego do etnologije uopće, sretno spojen povijesni trenutak s njegovim dubokim poznavanjem i seoske i gradske sredine i željom za premošćivanjem sukoba među njima. Motiviran takvim ciljevima i budući posebno naklonjen i emotivno vezan uz život hrvatskoga seljaka, Radić, mogli bismo tako reći, programatski stvara hipotezu, koncept o dvije kulture u istome narodu, koji je trebao biti temeljem za njihovo približavanje.

Jesu li Radića etnologiji dovela njegova politička stremljenja ili ga je pak bavljenje etnologijom ponukalo na još aktivnije političko djelovanje i osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke, kompleksno je i, smatram, *vrložno* pitanje. Svakako, i jedno i drugo dalo je povoda i prostora Radićevu shvaćanju kulture.

LITERATURA

BELAJ, Vitomir: *Utemeljitelj hrvatske etnologije - Dr. Antun Radić*, Magistarska radnja, Zagreb, 1965.

BELAJ, Vitomir: Das Werden der Ethnologie bei den Kroaten, *Ethnologia slavica* 5, Bratislava, 1974, str. 233-251.

BELAJ, Vitomir: O 70-godišnjici smrti Antuna Radića, *Etnološka tribina* 12, Zagreb, 1989, str. 157-158.

GOLDSCMIDT, W: Anthropology and the Modern World, u: *Cultural and social Anthropology* (selected readings, Peter B. Hammond), New York, London, 1964, str. 480-489.

KALE, Edvard: Uvod u znanost o kulturi, Zagreb, 1982.

MURAJ, Aleksandra: Teorijsko-metodološke zamisli Antuna Radića i njegov utjecaj na etnološki rad u Hrvatskoj, *Etnološka tribina* 6-7, Zagreb, 1984, str. 31-36.

MURAJ, Aleksandra: Teorijska koncepcija i nacrt metodologije (Zamisli Antuna Radića, 1897) u: *Živim znači stanujem, etnološka studija o kulturi stanovanja u žumberačkim Sošicama*, Zagreb, 1989, str. 12-18.

RADIĆ, Antun: *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (u članku se skraćeno naziva Osnovom), Zagreb, 1929, (prvo izdanje izašlo u Zagrebu 1897. godine).

RADIĆ, Antun: *Sabrana djela: I-Zagreb*, 1936.

RADIĆ, Antun: *Sabrana djela: VIII-Zagreb, 1937.*

RADIĆ, Antun: *Sabrana djela: XVI-Zagreb, 1938.*

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja: Teorija o dvije kulture, u: *Emologija naše svakodnevice, Zagreb, 1988, str. 47-61.*

WEISS, G: A Scientific Concept of Culture, *American Anthropologist* 75 (5), Washington, October 1973, str. 1376-1413.

CULTURE OF THE HEART, CULTURE OF THE MIND RADIĆ'S CONCEPT AND DEFINITIONS OF CULTURE

Summary

Must we resignedly agree with Weiss' opinion that *all theoretical concern with the nature of culture is futile because the last thing to be discovered in any science is what the science is really about*. Fortunately, Radić's opinion was different so he tried to determine it precisely and to define it. On the basis of the concept of the notion of culture, dovetailed into European thinking, the author tries to show Radić's valuable contribution to the formation of ethnological theory by analyzing his definitions of culture, its attributes and other characteristics. But, it is possible to reach a precise determination of culture and the cultural components incorporated in it, only by a consideration of the various ideas found in Radić's numerous discussions. Moreover, the author's aim in this article is to discover new trends in European ethnological thinking but also the influence of pragmatical considerations on his conception and notion of culture. Among such considerations was his final aim of awakening and enlightening the peasant conscious of the value of peasant culture and finally of making the peasant a political subject, all this at a time when his contemporaries were attacking him for daring to call on a tradition of peasant - culture. Basing herself on concrete examples, the author revealed how far reaching Radić's theoretical views were:

1) rejection of the current conception of *unilineal evolutionism* seen in Radić's categorical denial of the idea of the existence of less valuable people. In this he showed that he refused to accept the term simple, primitive in the way unilineal evolutionists used to do, i.e. as a notion of evaluation of a degree of inferiority or superiority of a culture. Throughout the article the author tries to show the Radić's far reaching views in the crucial place where evolutionists have failed, the trap which Radić did not fall into, not asking himself whether evaluation was right or wrong convinced that the basis of evaluation was wrong;

2) unambiguous elements of the notion *cultural relativism* accepted in ethnology. In Radić's stress on the cultural equality of the culture of *simple people* (culture of the heart, as Radić used to call the peasant culture) and the *culture of the mind* - of the city

(strange) the *culture of gentlemen*, civilization) basing herself on concrete examples the author additionally discovers traits of cultural relativism. Although in Radić's texts we cannot find the theoretical term itself, the author sees it within the opposite notion incorporated into Radić's theoretical reflections where he questions ethnocentric views about the **absolute** value of European culture. The author expresses the opinion that Radić's theoretical originality and progressive approach must be partly attributed to the fact that he was not restricted by the influence of the official theories of his time. Throughout the article the author points to the interaction of Radić's political convictions and his engagement in ethnology, which together provided both the inducement and space to express his concept of culture.

Translated by Jelka Vince-Pallua

Keywords: ethnology / cultural relativism / Antun Radić